

РОМАНЪТ „ДВОРЯНСКО ГНЕЗДО“ НА ИВ. С. ТУРГЕНЕВ – ОСОБЕНОСТИ НА ИДЕЙНАТА СТРУКТУРА

Христо Манолакев

THE NOVEL *A NEST OF THE GENTRY* BY I. S. TURGENEV: THE IDEOLOGICAL STRUCTURE

Hristo Manolakev, University of Veliko Turnovo, Bulgaria

Abstract: *The article studies the ideological structure of the second novel of Ivan Turgenev "A Nest of the Gentry". It is shown that the difference of this work in the general typology of the writer's novels is characterized by some important inventions: a new ideological hero, a new organization of the plot, a new relation between the plot and the social time.*

Key words: *I. S. Turgenev, "A Nest of the Gentry", ideological hero, poetics.*

Ив. С. Тургенев е автор на шест романа – „Рудин“ (1856), „Дворянско гнездо“ (1859), „В навечерието“ (1860), „Бащи и деца“ (1862), „Дим“ (1867) и „Целина“ (1877). По сюжетно-съдържателните си особености това са произведения, които отразяват важни социални проблеми от динамичноменящата се съвременна политическа ситуация на 60-те години, около и след реформата. Разломното време, предизвикало широк диапазон от емоции в общественото съзнание – от надежди до потрес и разочарование, сложно се пречупва в идейните търсения на неговите централни персонажи. Всеки от романите му предизвиква остра дискусия, било заради повдигнатия обществено-философски въпрос, или заради прокаравана идеологическа тенденция, защото винаги погледът на твореца е фокусиран върху актуалния идеологически дебат за съдбата на Русия, за пътищата, по които тя трябва да се развива, за отношението на различните идейни поколения към тези болезнени и драматични въпроси за националното битие. Романите му са по особен начин отворени към съвременното, доколкото не просто го осмислят художествено-естетически. Чрез тяхното активно обсъждане се оформя едно ново разбиране за приобщеността на литературата към социалните и идейните въпроси, които вълнуват обществото. Тя трябва не само да ги открива в ежедневието и да ги запечатва чрез съответни образи и сюжети, но и обратно да им въздейства – едновременно и да ги предвижда, т.е. писателят да изпревари събитието и да „хване“ явлението в зародиш, но и да набелязва път за разрешаването им. От протичащото обвързване между творчески акт и социален процес се достига до своеобразно митологизиране на неговите романи в общественото съзнание, като от тях започват да се очакват определени идейни послания в името

на една над-творческа и над-личностна цел. Съответно се оказва, че съдбата на произведенията му, особено след публикуването на „В навечерието“, зависи от готовността на автора да съобрази художествено-естетическото си кредо с тази формирана рецепционна нагласа – факт, непредполаган за него.

Тургенев навлиза в литературния живот през 40-те години. Развитието му като писател изпитва непосредствено въздействие на естетическите принципи на „натуралната школа“. Знаците на очерковата, на физиологичната поетика лесно се откриват в романите му, запазени са в отделни случаи при изграждането на фабулни ситуации (например началото на „Рудин“ с ясно откритите по контраст образи на „двете Русии“ – политическа и крепостна); при портретуването на героите обикновено от втория план. Но принципното значение на това влияние се отнася до формирането на идеен ракурс, чрез който да се „види“ средата и да се изрази отношение към нея. В продължение на пет години – от 1854 до 1859 г., той създава и публикува разкази и повести, които по-късно обединява в сборника „Записки на ловеца“ (1859). Главната причина за успеха на книгата е в идеологическия план, в който е разкрита съдбата на крепостния селянин, показана ни чрез контрастното съпоставяне с живота на помещиците, неговите господари. Погледът на разказвача само привидно е безпристрастен, тъй като отвъд спокойствието на разказа мълчаливо е обособил на идейна основа „едните“ и „другите“ и ги е противопоставил в непримирим конфликт. Тъкмо тази, омекотена чрез лиричното начало на стила, социална ангажираност насочва към особената нагласа на автора да не е безучастен, емоционално и мисловно, към болезнените социални въпроси на своето съвремие. В случая трябва да се подчертае вътрешната предразположеност като предпоставка за по-късната му философски премислена и разгърната позиция на отношение към политическите измерения на деня. Въпросът е, че отливането ѝ в романа структура, представянето ѝ под формата на фикционална измислица почива върху определени художествени принципи и норми. На първо място писателят трябва да ги формулира като съставни компоненти на особена творческо-естетическа задача (сюжет, герой, повествование, жанр), която след това да реши.

Така поставен, въпросът за творческото му развитие обаче означава, че Тургенев едва ли не изначално е предназначал пътя си към романа. Разбира се, в непосредствените измерения на литературния процес става дума за изключително сложни поетологични въпроси, които се отнасят до усвояването и преодоляването на различни традиции при изработването на собствен писателски облик. И точно в стремежа към преработването и осмислянето на различните импулси постепенно се обособява и собствената неповторима физиономия на романист.

Краят на 40-те и началото на 50-те години са свързани с утвърждаването на повестта като водещ жанр и писателските амбиции на Тургенев

са именно в овладяването на нейните поетологични норми. Възникването на „Рудин“ от жанровия опит в областта на повестта е несъмнено (Vyaly, 1962, pp. 63-67; Markovich, 1982, pp. 128-132; Nedzevetskiy, 1997, pp. 159-168). Обаче не всички нейни жанрови модификации, в които той експериментира със сюжет, повествование и герои, са непосредствен подстъп към постигане формата на първия му роман.

Създаваните по това време от Тургенев повести са разнообразни откъм тематика, идея за героя, повествователен маниер, механизми на фабулиране. Съпоставителното изучаване на първия му роман с някои от предхождащите го повести, например „Три срещи“ (1845), „Дуелистът“ (1846), „Дневник на излишния човек“ (1850), „Двама приятели“ (1853), „Преписка“ (1854), „Яков Пасинков“ (1855), показва, че генезисът на „Рудин“ може да се потърси в пресичането на „любовната“ повест с философско-психологическата повест за необикновената личност. Същевременно той се стреми да разработва тези сюжети в контекста на пушкинско-лермонтовската традиция. Например болезнената чувствителност и изострената рефлексивност на герои като Чулкатурин („Дневник на излишния човек“) или като Алексей („Преписка“) явно се сближават с Печориновия самоанализ. Само че и двамата са лишени от волята и духовната устремност на Лермонтовия персонаж, а са слаби и безволеви, идейно не излизат извън рамките на собствения си егоцентризъм. От друга страна, Тургенев разширява оригинално типологията на героя, като въвежда в литературата нов типаж – мечтателния съзерцател, непрактичния идеалист скиталец, който със своята етика и светоусещане на романтик ентусиаст (Яков Пасинков) е противоположен на предходните герои егоисти.

Безспорно, между тези образи и Рудин има немало сходни и сближаващи ги черти (особено с Чулкатурин и Яков Пасинков), което е невъзможно да се отмени, когато се говори за генезиса на Тургеневия роман. Но има и една принципна разлика, която обозначава важния преход в жанровото развитие на писателя. Тяхната идентичност се строи посредством антиномията човек – среда и тя (идейността) се ограничава с изследването на психологическите рефлексии, настъпили под силата на външното въздействие. Докато „Рудин“ е нещо абсолютно различно като тематика, доколкото се занимава с мащабните проблеми, вълнуващи обществото. Има го и камерното, но то е във функционална зависимост от изследването на причините за един всеобщ въпрос – отговорността на поколението дворянски интелегенти за националната катастрофа в Кримската война. Но смисълът на голямото откритие е в това, че генералният проблем, който вълнува автора, е разкрит като идеологическо отношение на героя (Рудин) към социалното време посредством определено идеологическо събитие, в което точно се отразява идейният дух на това време. Да си припомним ситуацията в романа. От една страна, е пасивността на героя, а от друга, е определен идеологическият принос на стореното от него чрез

метафората за словото семе, изведена в значенията ѝ за обществото. В отношението на героя към действителността, която той трябва да промени, но не за свои егоистични цели, а в името на всеобщото добруване, се заключава най-характерната особеност на Тургеневите романи.

Те, независимо от художествено-естетическите си стойности, типологически се открояват в общото литературно-историческо развитие на епохата. И шестте израстват от две предходни традиции – онегинско-печоринската, която дава идеята за високия, изключителния герой, и линията на Гогол и на „натуралната школа“ с тяхното проблематизиране на средата. С важното уточнение, че той свързва тези две традиции посредством Херценовия стремеж да събере „любов“ с „идеология“ в общ сюжет. В „Рудин“ е създаден герой, носител на определени нови идеи, които пропагандира, без да е способен да ги въплъти в дело. Рудин живее с мисълта за ценното слово, което носи, но не съзнава смисъла на необходимостта от практическото му прилагане. Той не може да долови онова значение, което изговорените от него нови идеи имат за околните. В рамките на сюжета той не успява да надскочи личностното по посока на извънличностното, т.е. ползата, извлечена от околните от неговите идеи, протича без личното му участие в това усвояване.

В романа „Дворянско гнездо“ настъпва принципна промяна в проблематизирането на връзката герой – време. Идеологията в „Рудин“ е по-скоро разказана отколкото показана, привнесена е в сюжета като извънлично събитие. Ето защо представената чрез езика на фикционалното идея за социалното време се оказва твърде условно съотнесена с извънтекстовата действителност. Във втория му роман корелацията между героя и времето е демонстрирана не като конфронтация на героя срещу времето, а като диалектическа вписаност на човека във времето, т.е. индивидуално биографичното време е следствие от протичането на голямото национално социално-историческо време.

На сюжетно равнище внушението е постигнато благодарение на биографирането на четири поколения от рода Лаврецьки – от пращадото Андрей до последния представител – Фьодор. Целта на биографичния разказ е да покаже как духът на времето се отлага в съдбата на имението – от възхода до разоряването и упадъка му. Последният представител на рода, Фьодор, се изправя пред задачата да възроди имението. Това е неговата отговорност към историческата памет. Смисълът на идейния сюжет е да покаже съзряването на героя за тази задача като собствено идейно откритие.

Преходът между двата романа е обмислен и последователно прокаран в композиционната организация. И сюжетът на „Дворянско гнездо“ е построен върху схемата *пристигане – среща – отпътуване*. Има я в биографията на бащата Иван Фьодоров, чийто жизнен път се осмисля в

парадигмата *просветен европеец*. Той донася от Европа сакралната нова идея – просвещение. Същият модел е заложен и в биографията на главния герой, но отвъд повторението на схемата пътуване до Европа – обучение – завръщане в Русия има няколко принципни отлики, които са важни за конституирането на идеологическия сюжет. Разбира се, трябва да се отбележи, че организиращата нишка на външната интрига, т.е. онова, което е аргумент, повод за движението на героя, е любовната интрига – сватбата на Лаврецки и Варвара, мечтата ѝ да заживее в Париж, изневярата ѝ.

В какво е смисълът на новото?

В пространството на цялостния руски идеен сюжет до момента „пътуването“ и „завръщането“ от Европа се възприемат и тълкуват в парадигмата *пътят на Русия*. Според това разбиране, свързвано с философията на т.нар. *западници* (западничеството), Европа като социална организация на живота, на достиженията в просветата и културата, се сочи за образец, който Русия трябва да следва. Това е пътят за нейното обществено-политическо и интелектуално обновление. Съответно, в значенията на този макроконтекст, завръщащият се от „там“ ще бъде възприеман през призмата на модела за просветения европеец, т.е. на обновителя, който пристига с мисията да разпространява в своето пространство прогресивните европейски идеи („западническото“ слово) и така да интегрира своето към *чуждото*.

С биографията на бащата Иван Фьодоров Лаврецки Тургенев разколебава модела, като по този начин иронично-пародийно се отгласква и от „Рудин“. За сина Фьодор Лаврецки пребиваването в Европа първоначално наистина е подчинено на съзнанието за недостатъчното образование, а по-късно идва и прозрението за измамното фалшиво лице на усвояваните европейски нрави и нравствени модели на поведение. В значенията на рухналия идеал завръщането е и своеобразно бягство от „там“. Настъпилата идейна промяна в отношението към Европа се отразява и в маршрута на обратното пътуване – героят избягва да се срещне с Петербург и Москва, които в *своето* пространство се вписват с конотациите именно на този фалшив и измамен образ. Лаврецки се появява в дома си в провинцията тих, без патетика и екзалтираност, без съзнанието, че носи новото и спасително слово. Именно тук се проявява най-важната разлика на Лаврецки като нов идеен герой в сравнение с Рудин. Защото ново слово все пак е изговорено, но сега вниманието е насочено към достигането до него като вътрешен процес на собствено търсене и просветление. Не е акт на механичен пренос, неосъзната рефлексивност, както е при Рудин. Между Лаврецки и Рудин минава важната типологична граница за развитието на идейните герои, в което завършва линията на „излишния човек“.

Героят на втория роман е активна, търсеща и мислеща личност. За разлика от „Рудин“ в „Дворянско гнездо“ има ясно набелязани координа-

ти на идеологически конфликт, чиято същност се гради върху сблъсъка на противоположни идейни позиции. Основното идеологическо събитие е идеологическият диспут, който е представен в развитие.

Става дума за два диалога на Лаврецьки. Първият е спорът му с Михалевич (гл. XXV), неговия приятел от студентските години. Разбрал, че Лаврецьки се е завърнал от Европа, той е дошъл да го види. Спорът им символично представя изчерпването на началния идеен етап – въвеждането и пропагандирането на прогресивните идеи в делничното битие. Михалевич е идейна натура, начетена и мислеща. Той живее в думите и чрез тях; владее ги, ясно и лаконично формулира мислите си. Веднага улавя моментното състояние на Лаврецьки – потопил се блажено в егоистичното доволство на душевното си спокойствие, което по никакъв начин не иска да наруши, забравяйки, именно като мислещ човек, за своя дълг пред бога, пред народа, пред самия себе си. Лаврецьки отхвърля упреците. Но на въпроса му какво трябва да се прави, Михалевич избягва конкретния отговор с аргумента, че всеки сам трябва да намери пътя към делото (Turgenev, 1981, p. 187). Липсващият отговор, т.е. невъзможността да се посочи посоката, по която да се тръгне нататък, напомня за съдбата на Рудин. Това е същността на първия етап – внасянето и пропагандирането на словото идея – и на него е посветен романът „Рудин“.

Във въпроса на Лаврецьки е подсказано, че той е израз на завладяло го чувство на отговорност за съдбата на родината. Явно е, че героят е разколебан в търсенето на вярната посока за разрешаването им. И около месец по-късно, във втория спор, сега с Паншин (глава XXXIII), отговорът вече е открит. Спорът е отново за болния въпрос на руската социално-икономическа политика и за това – какви трябва да са стратегиите за нейното развитие: дали да се следва Европа (Паншин), или да се върви по собствен, различен път (Лаврецьки). В позицията на Паншин лесно се узнават възгледите на западниците. Изглежда, че това ще бъде един обичаен, типичен с безрезултатността си дебат, доколкото се повтарят отново познатите тези, обгорвани на свой ред с вечните аргументи *против*; неочаквано на провокативния въпрос на Паншин какво конкретно трябва да се направи, Лаврецьки поднася кратък и ясен отговор: „Да ора земята ... и да гледам да я ора колкото може по-добре“ (Turgenev, 1981, p. 210). Императивността, с която е поднесена мисълта, недвусмислено подсказва, че тя няма за цел просто да информира. Зад твърдостта на думите се крие обмисленост. Ето това вече е ясна идейна програма за действие! В конкретиката само на един ред са преодолен опитът и неуспехите на предходните провали, изчезват лутанията и колебанията на „излишния човек“.

В рамките на сюжета обаче тази програма не е облечена във фабула, не е разиграна в действие. След като не успява да разкаже чрез художествени образи идеологическото, писателят създава епilog. Той е компромисът пред тази необходимост. Защото от гледна точка на фабулата от

него няма нужда, в сюжета не е останала никаква премълчана тайна. Интенцията му е изцяло идеологическа. Два момента са открити в него и те са свързани с образа на главния герой. Разказва се, че у Лаврецьки е настъпило преосмисляне на ценностите. Мисълта за националното за него е престанала да бъде само празна риторика. Той е преодолел изкушението по егоистичното лично щастие, открил е смисъла да живее с идеята за доброто на другите – научил се е да оре земята и е подобрил живота на своите селяни. А вторият момент, импулсивно роден от срещата му с новите млади хора, обитаващи имението на Калитини, се отнася до надеждите му за идващото поколение, необременено от тревогите на неговото време: пред младите хора стои единствено задачата да работят за общата полза, делото, което поколението на Лаврецьки не е осъществило, и затова са така силни надеждите, свързани с тях. Така Лаврецьки е показан като идеологически герой, осъществил на дело своите изговорени някога идеи. Разказът за осъществената програма носи знаците на една художествена утопия за руския социално-политически път с декларираното настояване, че залог за успеха е отговорността на всеки един в настоящия момент към неговата земя и народ.

References

- Byaly, G. (1962). *Turgenev i russkiy realism*. Moskva-Leningrad: Sovetskiy pisatel. [Бялый, Г. *Тургенев и русский реализм*. М.-Л.: Советский писатель, 1962].
- Markovich, V. (1982). *I. S. Turgenev i russkiy realisticheskiy roman XIX veka (30-50-ye gody)*. Leningrad: Leningrad University Press. [Маркович, В. И. С. *Тургенев и русский реалистический роман XIX века (30-50-ые годы)*. Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1982].
- Nedzevetskiy, V. (1997). *Russkiy sotsialno-universlny roman XIX veka. Stanovleniye i zhanrovaya evolyutsiya*. Moskva: Dialog-MGU. [Недзвецкий, В. А. *Русский социально-универсальный роман XIX века. Становление и жанровая эволюция*. Москва: „Диалог-МГУ”, 1997].
- Turgenev, I. (1981). *Sachineniya v 6 toma. T. II. Rudin. Dvoryansko gnezdo*. (Prev. Iv. Dobrev). Sofia: Narodna kultura. [Тургенев, Ив. С. *Съчинения в 6 тома. Т. II. Рудин. Дворянско гнездо*. София: Народна култура, 1981].